

RECENZJE

JOHN CARR, *THE KOMNENE DYNASTY: BYZANTIUM'S STRUGGLE FOR SURVIVAL 1057–1185*, BARNESLEY: PEN & SWORD BOOKS LTD 2018, 256 S.

John Carr, dziennikarz, korespondent i spiker *The Times*, *Wall Street Journal Europe* oraz *Radia Watykańskiego*, jest autorem kilku popularnonaukowych książek obejmujących tematykę historii Grecji i Bizancjum. Jego publikacje charakteryzuje swobodny i silnie fabularyzowany styl, zachęcający czytelników do zapoznania się z historią i przedstawiający mniej znane na Zachodzie dzieje wschodniej części basenu Morza Śródziemnego.

Tym razem autor opisuje lata panowania dynastii Komnenów, a okres ten objął wyraźnymi cezurami, uznając za początek rządu Izaaka I Komnena (1057), za koniec zaś obalenie Andronika I (1185). Książka ta, podobnie jak poprzednie publikacje J. Carra, skierowana jest do czytelników, którzy nie są profesjonalistami w dziedzinie bizantynistyki. Jej popularyzatorski charakter ułatwia przybliżenie czytelnikowi dziejów Cesarstwa Bizantyńskiego okresu dynastii Komnenów. Jak zaznacza sam autor, poznanie tego okresu może pozwolić nam, żyjącym na początku XXI wieku, lepiej zrozumieć często powracający w ostatnim czasie wątek sporu między cywilizacją chrześcijańską a muzułmańską. Czy jednak ta książka istotnie pozwala poznać w stopniu satysfakcjonującym omawiany okres?

Recenzowana praca ma 256 stron i jest podzielona na 14 rozdziałów, zawiera notę bibliograficzną, ilustracje i drzewo genealogiczne rodziny Komnenów. Pierwszy rozdział służy za wstęp do właściwej narracji, skupiając się na wydarzeniach, przedstawionych w silnie fabularyzowany sposób z perspektywy Anny Komneny, związanych z egzekucją Michała Anemasa i jego współkonspiratorów. Drugi i trzeci rozdział stanowią skrót historii Cesarstwa Bizantyńskiego od założenia Konstantynopola przez Konstantyna Wielkiego do śmierci cesarzowej Teodory w 1056 roku, następny zaś przedstawia krótkie panowanie Izaaka I Komnena oraz początki rodziny Komnenów. Rozdział piąty prowadzi przez lata panowania Dukasów, w szczególności jednak skupiając się na krótkich rządach Romana IV Diogenesa i jego kampaniach prowadzonych przeciwko Turkom Seldżuckim. Kolejne dwa rozdziały przedstawiają dojście do władzy i pierwsze lata rządów Aleksego I Komnena, a w ósmym autor odrywa trochę czytelnika od brzegów Bosforu i ukazuje składającą się z obcokrajowców gwardię wareską. Narracja wraca do dziejów Aleksego w kolejnych dwóch rozdziałach, które przedstawiają kolejno okres pierwszej wyprawy krzyżowej i dalsze spory z krzyżowcami oraz ostatnie lata panowania. Rządy następnych cesarzy: Jana II, Manuela I, Aleksego II i Andronika I, zostały ukazane bardzo skrótowo w dalszych trzech rozdziałach. Ostatni rozdział stanowi zaś

krótki epilog przedstawiający IV krucjatę oraz dzieje dynastii Wielkich Komnenów panujących w Trapezuncie do 1461 roku.

Już powyższe streszczenie książki wskazuje na jedną z największych wad pracy J. Carra, czyli kompozycję. Trzy pierwsze rozdziały, a także częściowo rozdział piąty i ósmy, nie wnoszą praktycznie nic do tematyki, która jest określona w tytule. Nie wydaje się, aby na stronach książki, stosunkowo skromnej jak na podejmowaną tematykę, istniała potrzeba opisywania całych dziejów Cesarstwa Bizantyńskiego od jego założenia do okresu dynastii Komnenów. Czytelnikowi, który nie zetknął się jeszcze z dziejami Bizancjum, wystarczyłoby krótkie wprowadzenie i odesłanie do dalszej literatury. Byłoby to lepsze rozwiązanie niż szatkowanie kilkuset lat dziejów Cesarstwa, upchniętych na kilkudziesięciu stronach. Z kolei rozdział poświęcony okresowi pomiędzy rządami Izaaka I i Aleksego I jest przesadnie szczegółowy i skupia się na opisywaniu wydarzeń, które stanowią jedynie tło dla dziejów Komnenów. Rozdział poświęcony gwardii wareskiej stanowi całkowicie oderwaną od reszty narracji opowieść, która pasowałaby do książki o innej tematyce.

Nie są to wszystkie problemy recenzowanego tytułu w zakresie jego kompozycji. Sięgający po tę pracę czytelnik ma prawo oczekiwać, że zarówno dzieje Aleksego I, jak i jego następców zostały przedstawione przez autora z mniej więcej równą pieczołowitością. Spotka się jednak zawodem, gdyż okazuje się, że samo panowanie Aleksego I Komnena zajmuje około jednej trzeciej objętości pracy. Wstęp wraz z opisem panowania Izaaka I to również trzecia część całości. Zatem okres od 1118 do 1185, po odjęciu epilogu o Cesarstwie Trapezuntu, stanowi około jednej czwartej książki. W rezultacie większość rządów dynastii Komnenów, która miała być według tytułu centralnym tematem książki, została przedstawiona w encyklopedycznym skrócie. Szczególnie dziwi, jak mało miejsca poświęcono Andronikowi I Komnenowi, którego burzliwe i pełne skrajności życie i panowanie stanowią znakomity materiał do popularyzatorskiej pracy.

Narracja charakteryzuje się także bardzo nierównym stopniem szczegółowości. Niektóre wątki są bardzo rozbudowane i opisane prawie słowo w słowo za głównym wykorzystywanym źródłem, jak ma to miejsce np. przy opisie bitwy pod Mantzikertem lub przybyciem krzyżowców do cesarstwa. Cierpią na tym inne wątki, które są sprowadzone na margines, np. właściwie każdy aspekt polityki wewnętrznej Aleksego I.

Te argumenty skłaniają niestety do negatywnej oceny omawianej książki. Wydaje się, że znaczna jej część jedynie dopełnia wątki dotyczące Aleksego I i Izaaka I Komnenów, które samodzielnie byłyby zbyt krótkie. Zważywszy na mniejszą szczegółowość i objętość ostatnich rozdziałów, trudno nie odnieść także wrażenia, że autora nie interesują dzieje dynastii po

śmierci Aleksego I. Oderwane od siebie wątki i nierówna pod względem szczegółowości narracja sprawiają, że książka to właściwie kilkanaście luźno połączonych artykułów, z których większość dotyczy rodziny Komnenów.

Warstwa merytoryczna jest co najwyżej poprawna. W wielu miejscach jednak roi się od błędów, których przykłady zostaną przytoczone dalej. Autor nie przedstawił dokładnej bibliografii, co utrudnia ocenę kwerendy dokonanej przy tworzeniu pracy. To, co jednak jest zawarte w nocie bibliograficznej oraz co da się wywnioskować z samego tekstu, prowadzi do wniosku, że praca ta powstała na podstawie nieaktualnych już w znacznej mierze badań i przy wykorzystaniu tylko pewnej części źródeł, na dodatek przy jednoczesnym braku krytyki i umiejętności wykorzystania średniowiecznych tekstów źródłowych. Autor często odwołuje się do książki J.J. Norwicha¹, którą uznaje za znakomicie napisany, nowoczesny ogląd dziejów Bizancjum. Wspomniana publikacja była już jednak krytykowana za nieaktualny stan badań. Za wyjątkiem takich prac, jak np. *The Cambridge History of the Byzantine Empire* pod redakcją J. Sheparda² czy *Anna Komnene and Her Times* T. Goumy-Peterson³, dominuje literatura mająca już pół wieku, a często nawet więcej.

Trudno się zatem dziwić, że tekst zawiera błędy wynikające z nieznamomości współczesnej literatury, jak np. datacja spisku Michała Anemasa, którą autor ustalił na 1106 rok, nie biorąc zapewne pod uwagę chociażby wcale nie nowej pracy B. Skoulatosa pt. *Les personnages byzantins de l'Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse*, gdzie można znaleźć poprawną datację wraz z odesłaniem do stosownej literatury⁴. Błąd ten jest także świadectwem braku krytycznej analizy tekstu źródłowego przez autora, gdyż opis tych wydarzeń w *Aleksjadzie* jest umiejscowiony niechronologicznie. Praca zawiera także uproszczenia i inne błędy wynikłe z niewystarczającej pieczołowitości autora podczas zbierania informacji. John Carr sugeruje, że Aleksey I Komnen urodził się w 1056 roku, co jest nadinterpretacją, gdyż dokładna data narodzin przyszłego cesarza jest dyskusyjna. Wymieniając synów Jana Komnena i Anny Dalasseny, pomija najstarszego Manuela i najmłodszego Nikefora. Mianowanie Aleksego domestikosem scholon wiąże z małżeństwem z Ireną Dukas. Te dwa fakty nie mają jednak ze sobą nic wspólnego. Według autora w 1090 roku Aleksey nie miał jeszcze 30 lat, co zaprzecza jego poprzedniemu stwierdzeniu o dacie urodzin cesarza. Bizantyńska Filadelfia nie leżała w pobliżu Sarayköy, lecz istnieje do dziś i nazywa się Alaşehir.

¹ Norwich J. J., 1988: *Byzantium: The Early Centuries*, New York; Norwich J. J., 1992: *Byzantium: The Apogee*, New York; Norwich J.J., 1995: *Byzantium: The Decline and Fall*, New York.

² Shepard J. (red.), 2008: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, Cambridge.

³ Gouma-Peterson T. (red.), 2000: *Anna Komnene and Her Times*, Nowy Jork.

⁴ Skoulatos B., 1980: *Les personnages byzantins de l'Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse*, Louvain, 200-202.

RECENZJE

Przechodząc do ostatnich rozdziałów dotyczących późniejszych Komnenów, w narracji zauważyć można coraz poważniejsze błędy: np. po przegranej pod Charax Andronik Angelos wraz z rodziną miał się zabarykadować w swoim domu. Ze względu na braki w narracji tekst sugeruje, jakoby miało to miejsce w tej samej wiosce, pod którą rozegrała się bitwa. Tymczasem u Niketasa Choniatesa, skąd pochodzi ta opowieść, jest jasne, że Angelos powrócił do Konstantynopola. Autor myli postacie historyczne, np. Izaaka Angelosa z Izaakiem Komnenem z Cypru, w innym miejscu zaś syna Aleksego I – sebastokratora Izaaka – z bratem cesarza o tym samym imieniu i tytule, co jest pomyłką o tyleż zabawną, co prowadzącą do prawdziwych kuriozów. Autor wylicza, że w trakcie ucieczki do Sułtanatu Rumu przed Janem II ów sebastokrator Izaak musiał mieć już ponad 70 lat. Niewątpliwie cechował się wyjątkowo dobrą kondycją, jeśli w tym wieku przez osiem lat tułał się po obcych krajach i spiskował przeciwko swemu bratankowi. Zresztą genealogia rodziny Komnenów musi być poważnym problemem dla autora, jeśli z drzewa genealogicznego zamieszczonego na łamach pracy wynika, że np. synem Jana II Komnena był Aleksy II, a prawnukiem tego ostatniego Manuel I (sic!).

Zdecydowanie najmocniejszą stroną recenzowanej pracy jest jej język. Styl pisarski autora pasuje bardzo dobrze do popularyzatorskiego charakteru książki. Jest on swobodny i przyjemny w lekturze. Nie można odmówić J. Carrowi umiejętności pisarskich i zdolności do zainteresowania czytelnika treścią. Od opisu sytuacji politycznej z szerokiej perspektywy tekst często przechodzi do interesujących detali i dokładnych opisów pochodzących bezpośrednio ze źródeł. Narracja poprowadzona jest wartko i w sposób miejscami dość mocno fabularyzowany, ale trzymający się tekstu źródłowego. Autor wybrał z *Aleksjady*, Niketasa Choniatesa i innych źródeł najciekawsze dygresje i opowiadki, którymi wzbogacił tekst, co dało dobry efekt i z pewnością może rozbudzić zainteresowanie sięgającego po tę książkę laika.

Niestety nawet najlepsze pióro nie ukryje problemów, które charakteryzują najnowszą pracę J. Carra. Niespójność kompozycyjna, której rezultatem jest poczucie czytania zbioru esejów, oraz poważne nieraz błędy wynikające z niewystarczającej kwerendy sprawiają, że ciężko polecić tę książkę osobom nieznającym dokładnie dziejów Cesarstwa Bizantyńskiego. Zwłaszcza że braki w warstwie faktograficznej mogą wprowadzać w błąd nieprofesjonalnych czytelników. W efekcie otrzymujemy rozczarującą pracę, która zdecydowanie miała potencjał, aby przybliżyć epokę Komnenów, ale niestety zawiodła merytorycznie.

Paweł Lachowicz
Uniwersytet Wrocławski
hylehistorias@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2536-5220